

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ**

Кваліфікаційна робота магістра

на тему: ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У
СУЧАСНИХ ПІДЛІТКІВ

Виконала: студентка 2 курсу,
групи 8.0531-3з
спеціальності: 053– Психологія
Красносельська Валерія Олександрівна
Керівник: к.психол.н., доцент кафедри
психології Грандт В.В.
Рецензент: д.псих.н., професор кафедри
психології Ткалич М.Г.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

« ____ » _____ 2022 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Красносельська Валерія Олександрівна

Тема роботи Психологічні чинники агресивної поведінки сучасних підлітків
керівник роботи К.психол.н., доцент кафедри психології Грандт В.В.
затверджені наказом ЗНУ від «20» 07 2022 року

- 1 Термін подання студентом роботи _____
- 2 Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.
- 3 Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): провести теоретичний аналіз літератури, дати визначення поняттю «агресія» та «агресивна поведінка», розглянути способи класифікації агресивної поведінки, проаналізувати диспозиційні та ситуаційні фактори агресивної поведінки, надати загальну характеристику підлітковому віку, проаналізувати особливості даного вікового періоду, дослідити чинники формування агресивної поведінки у підлітків.
- 4 Перелік графічного матеріалу: 2 таблиці.

5 Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада Консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Грандт В.В., доцент		
Розділ 1	Грандт В.В., доцент		
Розділ 2	Грандт В.В., доцент		
Висновки	Грандт В.В., доцент		

6 Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-березень 2022 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2022 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-червень 2022 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень-серпень 2022 р.	Виконано
5	Написання висновків	вересень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист	листопад 2022 р.	Виконано
7	Нормоконтроль	листопад 2022 р.	Виконано

Студент _____ В.О. Красносельська

Керівник роботи _____ В.В. Грандт

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Грєдинарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 52 сторінки, 2 таблиці, 31 джерел.

Об'єкт дослідження – агресивна поведінка підлітків.

Предмет дослідження – чинники формування агресивної поведінки підлітків.

Мета роботи полягає у виявленні та аналізі чинників формування агресивної поведінки в підлітковому віці.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що підлітковий вік є дуже вразливим для розвитку агресивної поведінки; ряд чинників, в тому числі сімейна атмосфера можуть сприяти проявам та посиленню агресії у підлітків.

Для досягнення цілі і вирішення поставлених завдань застосовувався комплекс теоретичних методів: теоретичний аналіз і синтез, індукція, дедукція, узагальнення.

Практична значимість роботи полягає в тому, що розглянуті основні чинники агресивної поведінки підлітків і надано рекомендації для профілактики та корекції підліткової агресії.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в тому, що, теоретично обґрунтовані методи корекції та профілактики агресивної поведінки у дітей підліткового віку. Уточнено зміст поняття «агресія», яке трактується як будь-яка поведінка, що спрямована на іншу людину, яка здійснюється з безпосереднім наміром завдати шкоди. Вивчені фактори, що провокують агресивну поведінку, такі як: риси характеру, стать, стиль батьківського виховання в сім'ї, вживання алкоголю. Виявлено, загальні характеристики підлітка, які зміни відбуваються у підлітковому віці, описані причини агресивної поведінки у підлітків.

АГРЕСІЯ, ПІДЛІТКИ, АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА, ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ, ПІДЛІТКОВИЙ ВІК.

SUMMARY

Krasnoselska V.O. Psychological factors of aggressive behavior of modern teenagers.

The qualification work consists of an introduction, 2 chapters, conclusions, a list of references (31 titles, including 22 of foreign origin). The total volume of qualification work is 52 pages, of which 46 pages of the main text. The work contains 2 tables.

The qualification work presents a theoretical study of the psychological factors of aggressive behavior in adolescents.

The master's work consists of 2 sections, each of which is devoted to a theoretical review of the literature analysis.

Object of research - aggressive behavior of adolescents

Subject of research - factors of aggressive behavior of adolescents.

The purpose of the work is to identify and analyze the factors of aggressive behavior in adolescence.

The objectives of the study are as follows:

- 1) To conduct a theoretical analysis of the literature, to define the concept of «aggression» and «aggressive behavior». To consider ways of classifying aggressive behavior;
- 2) Analyze dispositional and situational factors of aggressive behavior;
- 3) To provide general characteristics of adolescence, to analyze the features of this age period;
- 4) To investigate the factors of aggressive behavior in adolescents;

In the first section "Theoretical analysis of the problem of aggressive behavior" the theoretical analysis of the object of study, that is, the analysis of aggressive behavior, generalized and systematized theoretical approaches to the planning of empirical research.

In the second section "Analysis of aggressive behavior in adolescents" the theoretical analysis of the subject of research, namely the analysis of aggressive behavior in adolescents, is carried out.

Key words: Agression, adolescents, aggressive behavior, psychological factors, adolescence.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	9
1.1 Сутність та структура феномену «агресія»	9
1.2 Диспозиційні та ситуаційні фактори агресивної поведінки	22
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ	30
2.1 Загальна характеристика підліткового віку.....	30
2.2 Чинники формування агресії у підлітків	35
2.3 Методи корекції та профілактики агресивної поведінки	41
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	49

ВСТУП

Актуальність даної роботи полягає в тому, що порушення поведінки у підлітків стало дуже актуальною проблемою у наш час. Їх відносна частота та крайні форми прояву, нерідку мають патологічний характер. Це обумовлено пришвидшенням в останні десятиліття фізичного і статевого розвитку підлітків.

Сучасне соціальне життя пред'являє нервовій системі підлітка набагато більш високі вимоги, ніж півстоліття тому. Відхилення поведінки підлітків, з однієї сторони, може розглядатися як симптом, ознака зародження і розвитку відповідних особистісних якостей, а з іншої сторони, виступати в якості засобу її формування або цілеспрямованої діти.

Невизначена і напружена соціальна, економічна та екологічна обстановка, що складається у наш час, сприяє розвитку агресивних проявів, особливо в підлітковому віці. Ситуація росту агресивної поведінки підлітків торкається, з однієї сторони, суспільства в цілому, а з іншої, - викликає занепокоєння у батьків і вчителів. Тому можна з упевненістю сказати, що проблема підліткової агресії є однією з найактуальніших у світі.

Підлітковий вік визначений в психолого-педагогічній літературі як найбільш важкий віковий період. Розвиток особистості в даному періоду характеризується двома протилежними тенденціями: встановлює все більш тісні міжособистісні контакти, посилюючи орієнтацію на групу однолітків, а також відбувається ускладнення внутрішнього світу в формування особистісних якостей.

З. Фрейд, А. Басс, Л. Берковіц, Б. Бушман – зарубіжні вчені, які досліджували та займались вивченням проявів агресії та агресивної поведінки у підлітків.

Об'єкт дослідження – агресивна поведінка

Предмет дослідження – чинники формування агресивної поведінки підлітків.

Мета роботи полягає у виявленні та аналізі чинників формування агресивної поведінки в підлітковому віці.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що підлітковий вік є дуже вразливим для розвитку агресивної поведінки; ряд чинників, в тому числі сімейна атмосфера можуть сприяти проявам та посиленню агресії у підлітків.

Для досягнення мети і вирішення поставлених завдань застосовувався комплекс теоретичних методів: теоретичний аналіз і синтез, індукція, дедукція, узагальнення.

Згідно з поставленою метою, були визначені завдання даної роботи:

- 1) Провести теоретичний аналіз літератури, дати визначення поняттю «агресія» та «агресивна поведінка». Розглянути способи класифікації агресивної поведінки;
- 2) Проаналізувати диспозиційні та ситуаційні фактори агресивної поведінки;
- 3) Надати загальну характеристику підлітковому віку, проаналізувати особливості даного вікового періоду;
- 4) Дослідити чинники формування агресивної поведінки у підлітків.

Для досягнення цілі і вирішення поставлених завдань застосовувався комплекс теоретичних методів: теоретичний аналіз і синтез, індукція, дедукція, узагальнення.

Практична значимість роботи полягає в тому, що розглянуті основні чинники агресивної поведінки підлітків і надано рекомендації для профілактики та корекції підліткової агресії.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в тому, що, теоретично обґрунтовані методи корекції та профілактики агресивної поведінки у дітей підліткового віку. Уточнено зміст поняття «агресія», яке

трактується як будь-яка поведінка, що спрямована на іншу людину, яка здійснюється з безпосереднім наміром завдати шкоди.

Вивчені фактори, що провокують агресивну поведінку, такі як: риси характеру, стать, стиль батьківського виховання в сім'ї, вживання алкоголю. Виявлено, загальні характеристики підлітка, які зміни відбуваються у підлітковому віці, описані причини агресивної поведінки у підлітків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

1.1 Сутність та структура феномену «агресія»

Агресія – це явище, яке може приймати різні форми, починаючи від відносно незначних дій (таких як обзивання або штовхання) до серйозних дій (таких як удари, побиття) або більш серйозних (таких як поранення, стрілянина або вбивство).

Той факт, що агресія проявляється в багатьох формах, іноді може ускладнити визначення того, чи мала місце агресія. Що ще більше ускладнює ситуацію, як у випадку з багатьма психологічними побудовами, часто існує розбіжність між уявленнями широкої громадськості про агресію та насильство та визначеннями, які використовують науковці. Часто слово «агресія» вживається у спосіб, який не відповідає науковому соціально-психологічному визначенню. Наприклад, люди можуть описувати енергійного та наполегливого продавця як «агресивного», закликати футболістів «бути агресивнішими». Медичні захворювання та лікування також іноді описуються як агресивні (наприклад, агресивна пухлина, агресивна хіміотерапія). Однак жоден із цих прикладів не відповідає соціально-психологічним визначенням агресії чи насильства.

Хоча наукове визначення агресії змінюється протягом багатьох років, визначення, які використовують дослідники агресії, в основному залишається незмінним. У соціальній психології агресія найчастіше визначається як поведінка, спрямована на заподіяння шкоди іншій людині, яка бажає уникнути цієї шкоди.

Ця шкода може набувати багатьох форм, таких як фізична травма, образа чи пошкодження соціальних стосунків. Щоб краще розрізнити певні підтипи агресії, Андерсон і Бушман більш конкретно визначили людську

агресію як «будь-яку поведінку, спрямовану на іншу людину, яка здійснюється з безпосереднім наміром завдати шкоди. Крім того, злочинець повинен вірити, що така поведінка завдасть шкоди об'єкту злочину, і що ціль має мотивацію уникати такої поведінки» [10, 28].

Обидва наведені вище визначення включають кілька ключових характеристик, які допомагають відрізнити агресію від інших явищ. По-перше, агресія – це поведінка, яку можна спостерігати, а не думка чи почуття. Хоча агресивні когніції (наприклад, вороже ставлення, переконання, думки чи бажання) і агресивні афекти (наприклад, почуття гніву або бажання помститися) можуть і часто є важливими попередниками агресивної поведінки, ні агресивне усвідомлення, ні агресивні афект не вважається агресією.

По-друге, вчинок має бути навмисним і вчинятися з метою заподіяння шкоди іншій особі. Це означає, що випадкове заподіяння шкоди (наприклад, ненавмисне вдарення когось ліктем у переповненій кімнаті) не вважається агресією. Зосередженість на намірі також переважає результати відповідної поведінки (тобто, чи справді була завдана шкода). Це означає, що сценарії, коли одна особа завдає шкоди іншій заради її вигоди (наприклад, лікар ампутує ногу пацієнта, щоб врятувати його життя, але тим самим завдає болю), не вважаються агресією. І навпаки, сценарії, коли люди намагаються завдати шкоди іншим, але не роблять цього (наприклад, людина стріляє, щоб убити когось, але промахується), вважаються агресією.

По-третє, агресія стосується тільки людей. Пошкодження неживих предметів (наприклад, удари ногою по стіні, розбиття тарілок або стукіт кулаками по столу) не вважається агресією, якщо воно не здійснюється з наміром завдати шкоди іншій людині (наприклад, порізати шини на машині).

І нарешті, одержувач шкоди повинен бути мотивований уникнути цієї шкоди. Ця умова виключає такі явища, як мазохізм (тобто отримання задоволення, часто сексуального, від болю), самогубство та допомогу в

самогубстві. Хоча це не означає, що деякі з цих останніх форм поведінки абсолютно не пов'язані з агресією.

Тим не менш, дослідження протягом багатьох десятиліть показали, що більш конкретне визначення «агресії», яке використовують соціальні психологи, виявилось надзвичайно корисним для розробки та перевірки високоякісних теорій агресії, і показало, що різні типи поведінки, які відповідають цьому специфічному визначенню дуже схожі за етіологією та основними процесами.

Хоча іноді насильство розглядається окремо від агресії, особливо кримінологами, політологами, державними політиками та широкою громадськістю, більшість соціальних психологів вважають насильство частиною агресії. Зокрема, найпоширенішим науковим визначенням насильства є крайня форма агресії, метою якої є заподіяння серйозної фізичної шкоди (наприклад, серйозні травми або смерть) [19].

Як і агресія, поведінка не обов'язково повинна завдавати реальної шкоди, щоб вважатися насильницькою. Наприклад, спроба смертельного поранення ножем, все ще вважається насильством.

Агресивну та насильницьку поведінку найкраще концептуалізувати як континуум тяжкості з відносно незначними актами агресії (наприклад, штовхання) у нижньому кінці спектру та насильством (наприклад, вбивство) у високому кінці спектру. Таким чином, усі акти насильства вважаються проявами агресії, але не всі акти агресії вважаються випадками насильства. Наприклад, дитина, яка відштовхує іншу дитину від улюбленої іграшки, вважатиметься агресивною, але не жорстокою. Однак екстремальний акт, наприклад спроба вбивства, вважатиметься як агресивним, так і насильницьким (де насильство є більш описовим терміном).

Останніми роками деякі нефізичні форми агресії отримали назву «насильство», коли наслідки є тяжкими. Наприклад, певні типи або моделі вербальної агресії іноді називають «емоційним насильством», як правило, коли вони спрямовані проти дітей або інтимних партнерів з метою завдати

серйозної шкоди емоційному чи соціальному благополуччю жертви. Тим не менш, «насильство» найчастіше досліджується в контексті екстремальної фізичної агресії.

У Сполучених Штатах Америки ФБР класифікує вбивство, насильницьке зґвалтування, напад при обтяжуючих обставинах і пограбування як насильницькі злочини, при цьому визначення кожного злочину дуже нагадує соціально-психологічні визначення насильства. Але навіть тут є певна неоднозначність. Хоча відповідні дослідження іноді вважаються політично суперечливими, деякі дослідження зґвалтувань виявили, що основним наміром деяких гвалтівників є не завдати шкоди жертві, а отримати сексуальне задоволення. Подібним чином, головною метою багатьох пограбувань є отримання грошей або інших цінних ресурсів, і для грабіжника шкода, завдана жертві, є випадковою. Знову ж таки, наукова мета розуміння злочинного акту пограбування вимагає повного розуміння різних мотивацій, які лежать в його основі.

Як зазначалося раніше, агресія може проявлятися в різноманітних формах, і в літературі було визначено багато різних типів агресії [23, 27]. Було запропоновано кілька схем категоризації для організації багатьох типів агресії, але все ще існують суперечки щодо того, яка таксономія найкраща. Дві нещодавно запропоновані таксономії агресії наведені в таблицях 1.1 і 1.2 як приклади. Вони дають огляд багатьох різних типів агресії, уникаючи надмірності.

Таблиця 1.1

Таксономія агресії, запропонована Храйхе (2013) [23].

Аспект	Підтипи	Приклади
Модальність відповіді	Вербальний	Кричати або лягтися на когось
	Психологічний	Вдарити або стріляти в когось

Продовження таблиці 1.1

	Постуральний	Робити загрозливі жести
	Реляційний	Псувати соціальних стосунків
Безпосередність	Прямий	Вдарити когось по обличчю
	Непрямий	Поширювати чутки
Якість відповіді	Діяльний	Змушувати іншу особу брати участь у небажаних діях
	Бездіяльний	Приховувати важливу інформацію від колеги по роботі
Видимість	Відвертий	Приниження когось перед іншими
	Прихований	Надсилання SMS-повідомлень з погрозами
Підбурювання	Ініціативний, неспровокований	Відібрати іграшку в іншої дитини
	Реактивний	Кричати на когось після фізичного напади
Цільове спрямування	Ворожий	Вдарити когось із гніву чи розчарування
	Інструментальний	Взяття заручника з метою отримання викупу
Тип шкоди	Фізичний	Зламати ногу
	Психологічний	Викликати страх

Продовження таблиці 1.1

Тривалість ефектів	Нетривалий	Незначні синці
	Тривалий	Тривала нездатність налагоджувати стосунки
Кількість осіб	Одна особа	Фізичне насильство з боку однокласника
	Групи	Заворушення і війни

Одним із найпоширеніших розрізень, зроблених у класифікації агресивної поведінки, є спосіб відповіді. Агресію найчастіше класифікують як фізичну, вербальну або реляційну за своєю природою [19].

Фізична агресія передбачає нанесення фізичної шкоди іншій людині (наприклад, удари руками, ногами, удари ножом або постріл).

Вербальна агресія передбачає використання слів для заподіяння шкоди іншій людині (наприклад, обзивання, лайка або крик).

Реляційна агресія (іноді її називають соціальною агресією) полягає у завданні шкоди іншій людині, псуючи її соціальні стосунки або змушуючи її відчувати себе неприйнятною чи відстороненою (наприклад, поширення чуток, нехтування запрошенням когось на світську подію або закликання інших не спілкуватися з кимось).

Таблиця 1.2

Таксономія агресії, запропонована Парротом і Джанколом (2013) [27].

	Пряме вираження	Непряме вираження
Активне вираження	<i>Підтипи:</i> - фізичний - вербальний - постуральний - пошкодження майна - крадіжка	<i>Підтипи:</i> - фізичний - вербальний - постуральний - пошкодження майна - крадіжка
Пасивне вираження	<i>Підтипи:</i> - фізичний - вербальний - пошкодження майна - крадіжка	<i>Підтипи:</i> - фізичний - вербальний - пошкодження майна - крадіжка

Було також запропоновано, що агресія може бути постуральною за своєю природою (наприклад, погрозливі жести або вторгнення в особистий простір [23, 27], але ця класифікація є менш поширеною, ніж інші способи відповіді.

Подібним чином деякі дослідники пропонують розглядати пошкодження майна та крадіжку як окремі форми агресії (за умови, що вони здійснюються з наміром завдати шкоди іншим) [27].

Під час вивчення людської агресії було запропоновано багато дихотомічних відмінностей. Загалом кажучи, кожен із режимів відповіді, описаних раніше, може відрізнитися відповідно до характеристик, розглянутих у цьому розділі. Наприклад, фізичну агресію можна вважати

ворожою чи інструментальною, прямою чи непрямую, активною чи пасивною. Те саме стосується вербальної та реляційної агресії.

Розрізнення між інструментальною та ворожою агресією є однією з найстаріших і найпоширеніших класифікаційних схем. Ворожа агресія мотивується бажанням заподіяти людині біль і характеризується як афективно «гаряча» поведінка, яка є гнівною та імпульсивною. Цей тип агресії також відомий як «гнівна», «афективна», «відплатна», «імпульсивна» та «реактивна» агресія. Вдарити когось, хто вас розлютив (можливо, образивши), було б прикладом ворожої агресії.

Навпаки, інструментальна агресія (також відома як «навмисна» та «проактивна» агресія) мотивується бажанням досягти якоїсь іншої мети (наприклад, грошей, соціального статусу) і зазвичай характеризується як емоційно «холодна» поведінка, спокійна і розрахована. Шкода, завдана жертві інструментальною агресією, є лише засобом досягнення іншої бажаної мети.

Дихотомії ворожої та інструментальної агресії, імпульсивної та навмисної агресії та реактивної та проактивної агресії значною мірою збігаються та часто використовуються як взаємозамінні, але кожна з цих дихотомій підкреслює дещо різні аспекти агресивної поведінки [14].

Розрізнення ворожих і інструментальних наголошує на меті агресивної поведінки (тобто заподіяти комусь біль проти досягнення якоїсь іншої мети). Розрізнення імпульсивної та навмисної поведінки підкреслює, наскільки необдуманною (імпульсивною) є поведінка проти обдуманної (навмисної). Нарешті, відмінність між реактивною і проактивною підкреслює, чи була поведінка у відповідь на провокацію (реактивна) чи без провокації (проактивна).

Незважаючи на їхню популярність, деякі дослідники відзначають, що традиційні дихотомічні підходи не вміють класифікувати агресію, особливо якщо розглядати їх як дихотомічні категорії, що не збігаються, оскільки вони

не можуть включати змішаний мотив агресії та змішуються з іншими поширеними дихотоміями. [11, 14].

Ключ до розуміння цієї проблеми полягає в терміні «дихотомія» – це означає, що кожен екземпляр має бути класифікований лише за однією з двох можливих категорій. Але агресія складніша, і найпопулярніші дихотомії агресії та насильства збігаються. Наприклад, дихотомія ворожого проти інструментального збігається з дихотомією автоматичної та контрольованої обробки інформації, але це не зовсім те саме.

Традиційне розрізнення ворожих і інструментальних вимагає, щоб агресивна поведінка мотивувалася або бажанням завдати шкоди, або бажанням досягти якоїсь іншої мети, не залишаючи місця для агресії, мотивованої кількома цілями. Скажімо, наприклад, непопулярний старшокласник щодня піддається знущанням і часто фантазує про те, щоб помститися хулігану, щоб нарешті припинити знущання та заслужити повагу однолітків (завчасно продуманий план із безпекою та соціальною повагою як інструментальною винагородою). Одного разу хуліган штовхає жертву, і школяр, з якого знущаються, кидається в напад гніву (ворожа відплата), отримуючи бажану винагороду. Цей приклад містить елементи як ворожої, так і інструментальної агресії, і його нелегко класифікувати за допомогою традиційної дихотомії.

Так само традиційна класифікація вимагає, щоб ворожа агресія була відносно автоматичною (тобто імпульсивною), тоді як інструментальна агресія розглядається як відносно контрольована (тобто розрахована), але іноді ворожа агресія має контрольовані аспекти, а інструментальна агресія має автоматичні аспекти. Скажімо, наприклад, двоє чоловіків посварилися в барі. Один чоловік сердито готується вдарити іншого чоловіка, поки не помічає в кишені того чоловіка пістолет. Тоді потенційний агресор швидко відступає і вирішує замість цього викрикнути словесну образу. Той факт, що передбачувана агресія була викликана гнівом і що словесна образа також буде вважатися ворожою, класифікуватиме її як ворожий акт, але той факт,

що враховуються потенційні негативні наслідки (тобто отримання пострілу), класифікуватиме той самий акт як інструментальний. Знову ж таки, традиційна ворожа проти інструментальної дихотомічної схеми класифікації не вдасться описати цю поведінку.

Один із способів вирішення цих питань класифікації полягає в тому, щоб розрізнити найближчі та кінцеві цілі агресивної поведінки та прийняти розмірний підхід до класифікації [14].

Використовуючи цю схему, найближча (або безпосередня) мета агресивної поведінки має полягати в завданні шкоди іншому, але кінцева мета може бути ворожою за своєю природою (наприклад, бажання лише завдати шкоди іншій людині), інструментальною за своєю природою (наприклад, лише агресія). щоб вкрасти гроші), або суміш обох.

Подібним чином, будь-який акт агресії можна локалізувати в різних точках принаймні чотирьох різних безперервних (тобто не дихотомічних) вимірів:

- наскільки присутній афект ворожості чи збудження;
- наскільки автоматичною була поведінка;
- міра, в якій кінцевою метою є принесення користі злочинцю, а не шкоди жертві;
- міра, в якій враховуються наслідки агресивних дій.

Цей розмірний підхід дозволяє більш детально класифікувати агресивну поведінку, яка враховує змішані мотиви та відносно автоматичні, але чутливі до наслідків форми агресії.

Агресію також можна класифікувати як пряму або непряму [23]. Пряма агресія виникає, коли жертва фізично присутня, тоді як непряма агресія виникає, коли жертва відсутня. Наприклад, удар кулаком по обличчю вважатиметься прямою фізичною агресією, тоді як наймання вбивці для вбивства тієї ж особи буде непрямою фізичною агресією (хоча дії вбивці будуть прямими). Подібним чином, образа когось в обличчя буде прямою

словесною агресією, тоді як анонімне надсилання злих електронних листів тій самій людині буде непрямую словесною агресією.

На жаль, як і дихотомія ворожої проти інструментальної, існують проблеми класифікації, пов'язані з дихотомією прямої та непрямой агресії, оскільки остання класифікація змішує видимість дії та актора для жертви з близькістю до дії, що завдає шкоди [11]. Наприклад, якщо суд присяжних засудив злочинця до смертної кари, присутність злочинця під час судового розгляду кваліфікувала б цю дію як пряму агресію. Однак той факт, що фактична страта відбудеться пізніше, без присяжних, говорить про те, що цю дію краще класифікувати як непряму агресію.

Агресію також іноді класифікують як витіснену (проти невитісненої) або спровоковану витіснену агресію (підмножина витісненої агресії). Витіснена агресія виникає, коли жертвою агресії стає невинна альтернативна ціль [19]. Спровокована витіснена агресія виникає, коли об'єкт агресії винен в якомусь відносно незначному злочині. Дослідження показали, що ймовірність і тяжкість викликаної витісненої агресії зростає, якщо потенційний агресор думає про початкову провокацію, і що таке мислення може підтримувати готовність до агресії протягом тривалого часу. Спровокована витіснена агресія також більш імовірна, якщо агресору не подобається суб'єкт агресії, якщо суб'єкт агресії не схожий на агресора або якщо суб'єкт агресії є членом чужої групи [16].

Обидва типи витісненої агресії виникають з двох основних причин. По-перше, інколи неможливо дати відсіч провокатору. Це може статися тому, що провокатор або відсутній, або є нематеріальною сутністю (наприклад, спека, неприємний запах). По-друге, агресор може боятися помсти з боку провокатора. Цей страх перед наслідками гальмує агресію проти небезпечного провокатора і сприяє агресії проти менш небезпечних цілей.

Агресію також можна класифікувати як активну або пасивну [23]. Активна агресія передбачає шкідливу поведінку, тоді як пасивна агресія передбачає відмову від корисної поведінки.

Агресію також іноді класифікують як явну або приховану [23]. Відкрита агресія – це дуже помітна поведінка, наприклад, висміювання когось або побиття в очах у друзів. Навпаки, прихована агресія відносно мало помітна, наприклад, залишення злих записок для людини або поширення чуток про людей за її спиною.

Було також запропоновано, що агресію можна класифікувати як легітимну та нелегітимну [23].

Загальна модель агресії [10, 11] – широко використовувана, інтегративна та комплексна теоретична основа для розуміння людської агресії – підкреслює, що на агресивну поведінку сильно (і інтерактивно) впливають як персонологічні, так і ситуаційні змінні. Таким чином, будь-який конкретний випадок агресивної поведінки можна класифікувати за виміром, виходячи з того, якою мірою на нього впливають особистісні фактори, фактори ситуації або обидва.

Приклади особистих факторів, які підвищують ймовірність агресії, включають риси характеру (нарцисизм або схильність до ворожого ставлення, сприйняття та очікування), стать (чоловіки, як правило, більш фізично агресивні та більш схильні до насильницької поведінки), переконання, ставлення (наприклад, позитивне ставлення до насильства загалом або насильства щодо певних груп), цінності (наприклад, цінування особистої честі та реагування на порушення честі насильством), довготривалі термінові цілі (наприклад, бажання, щоб агресора боялися, або бажання отримати багатство будь-яким необхідним способом) і сценарії (наприклад, віра в те, що єдина життєздатна відповідь на удар – це дати відповідь).

Приклади ситуаційних факторів, які підвищують ймовірність агресії, включають агресивні сигнали (наприклад, наявність зброї або нещодавне піддавання насильству в ЗМІ), провокацію (наприклад, образа або штовхання), розчарування, біль і дискомфорт (наприклад, удари ногами або вплив гучних звуків або високих температур), вживання алкоголю та

наркотиків, і стимули (наприклад, гроші, соціальний статус). Детальніше ситуаційні фактори розглянуті в п. 1.2.

З точки зору біхевіористів, ситуаційні фактори можна розглядати як антецеденти, які збільшують або зменшують ймовірність агресивної поведінки, залежно від їх зв'язку з різними наслідками (тобто винагородами та покараннями). Наприклад, якщо людина часто мстить, коли її провокують, і завжди відчуває задоволення після помсти, задоволення підсилює агресивну поведінку, а провокація стає установчою операцією (тобто збільшує ймовірність агресії за наявності провокації). Навпаки, якщо дитину завжди карають за те, що вона штовхає інших дітей на очах у батьків, то присутність батьків стає дискримінаційним стимулом і зменшує ймовірність агресивної поведінки.

Звичайно, у багатьох (якщо не в більшості) сценаріїв агресивна поведінка є як персонологічно, так і ситуативно зумовленою. Таким чином, більшість випадків агресивної поведінки не є однозначно пов'язаними з особистістю та ситуацією, але, тим не менш, може бути корисно розглянути, якою мірою поведінка викликана персонологічними та ситуативними змінними.

Отже агресія найчастіше визначається як поведінка, яка здійснюється з наміром завдати шкоди іншій людині, яка мотивована уникнути цієї шкоди. Насильство – це крайня форма агресії, яка має на меті серйозну шкоду (зазвичай фізичну травму або смерть). Найпоширенішими способами відповіді на агресію є фізичний, вербальний і реляційний характер. Агресію можна класифікувати різними способами. Вона може бути ворожою чи інструментальною, реактивною чи проактивною, імпульсивною чи навмисною, прямою чи непрямую, активною чи пасивною, явною чи прихованою, законною чи незаконною.

1.2 Диспозиційні та ситуаційні фактори агресивної поведінки

Роль інстинкту

Часом людина або тварина реагує передбачуваним чином на певні подразники. Етологи називають це інстинктом. Інстинкти є вродженими та успадкованими.

Інстинктивна теорія мотивації стверджує, що всі наші дії, думки та бажання біологічно зумовлені або еволюційно запрограмовані через наші гени, і це служить нашим джерелом мотивації. Вільям Макдугал (1871-1938) стверджував, що люди налаштовані звертати увагу на стимули, які є важливими для наших цілей, що дозволяють рухатися до мети.

З іншого боку, Зигмунд Фрейд (1856-1939) вважав, що мотивація зосереджена на інстинктивних імпульсах, що досягають свідомості та чинять тиск, який, як і напруга, є незручним і призводить до мотивованої поведінки. Фрейд виділив два типи інстинктів [5]:

1) життєві інстинкти або Ерос, включаючи голод, спрагу, самозбереження та виживання виду, а також усі творчі сили, які підтримують життя;

2) інстинкти смерті або Танатос, які є деструктивними силами, які можуть бути спрямовані всередину як мазохізм чи самогубство або назовні як ненависть і агресія. Коли ці інстинкти створюють тиск, це інтерпретується як біль, а його задоволення або зменшення призводить до полегшення. Наша кінцева мета полягає в тому, щоб мінімізувати даний тиск.

Агресивні інстинкти, як правило, пригнічуються несвідомо через суспільні норми, які забороняють їх вираження, що може призвести до певного типу покарання або засудження. Тим не менш, вони повинні бути задоволені, щоб зменшити тиск, який вони чинять, і, за словами Фрейда, це можна зробити за допомогою сну або гумору, що містить агресивні теми.

Інший погляд на інстинкти походить від американського психолога Вільяма Джеймса (1842-1910), який мав вплив на функціоналістську школу

психології. По суті, функціоналізм говорив, що будь-яка структура або функція, яка існує сьогодні, була такою, оскільки вона служила адаптаційною перевагою для організму, демонструючи вплив теорії еволюції Дарвіна на нашу сферу. Джеймс погодився з цим і припустив існування 37 інстинктів. До них відносяться батьківська любов, ревності, комунікабельність, гра, цікавість, страх, симпатія, вокалізація та наслідування.

Джеймс починає 24 розділ своєї книги «Принципи психології», кажучи: «Інстинкт зазвичай визначається як здатність діяти таким чином, щоб досягти певних цілей, без передбачення мети». За словами Джеймса, інстинкти допомагають у самозбереженні, захисті або догляді нащадками [21].

Цікаво, що засновник школи думки під назвою «Біхевіоризм» Джон Б. Уотсон (1878-1958) спочатку прийняв ідею інстинктів і запропонував 11 з них, пов'язаних з поведінкою. Тим не менш, у 1929 році він відкинув це уявлення і натомість стверджував, що інстинкти є соціально зумовленими реакціями, і насправді середовище є причиною будь-якої поведінки.

Нарешті, ми іноді спонукаємося силами поза свідомістю або тим, що називається несвідомою мотивацією. За Фрейдом, усвідомлення виникає, коли мотиви входять у свідомість, центр усвідомлення, з передсвідомого, визначеного як частина психіки людини, яка містить усі думки, почуття, спогади та відчуття; або несвідоме, яке визначається як частина психіки людини, недоступна для неї. Саме тут зберігаються придушені думки та інстинктивні імпульси. Щоб інформація пройшла з несвідомого в передсвідоме, вона повинна пройти цензор або свого роду охоронця. Кажуть, що будь-яке психічне збудження, яке досягає воріт і відхиляється, пригнічується. Навіть коли психічні події пропускаються через ворота, вони можуть не бути доведені до усвідомлення. Щоб це сталося, око свідомості має їх помітити.

Зони мозку

Однією з ділянок мозку, яка пов'язана з агресією, є мигдалеподібне тіло, яке відповідає за емоції. Наприклад, С. Меттіс з колегами виявили, що учасники з вищими показниками агресії, виміряними за допомогою аналізу оцінки агресії в історії життя (LHA), мали зменшення об'єму мигдалини на 16-18%, що вказує на значну негативну кореляцію між рисою агресивності та об'ємом мигдалини [24].

Подібне дослідження показало, що чоловіки з меншим об'ємом мигдалеподібного тіла демонстрували більш високий рівень агресивної поведінки та психопатичних рис від дитинства до дорослого віку. Також повідомлялося про підвищену реактивність мигдалеподібного тіла на обличчях, які виражали гнів, у суб'єктів з діагнозом інтермітуючого вибухового розладу (IED), який характеризується реактивною агресивною поведінкою [20].

Роль тестостерону

Показано, що гормон тестостерон у високих рівнях, а також велика маса тіла призводять до більшого рівня соціального домінування та фізичної агресії у підлітків, особливо в ситуаціях, коли фізична агресія призводить до соціального домінування [29]. В іншому дослідженні 30 студентів коледжу надали зразок слини, щоб можна було оцінити рівень тестостерону, а потім взаємодіяли з пістолетом або дитячою іграшкою протягом 15 хвилин. Після цього був наданий інший зразок слини. Потім вони додали стільки гострого соусу в чашку з водою, скільки забажали, вважаючи, що це повинен буде випити інший суб'єкт. Дослідники виявили, що у чоловіків, які взаємодіяли зі зброєю, рівень тестостерону підвищувався більше, і вони додавали у воду більше гострого соусу, ніж учасники, які взаємодіяли з іграшкою [22].

Спадковість

Р. М. Порч з колегами досліджували дві великі групи близнюків і виявили, що успадкованість проблем агресивної поведінки була високою,

між 50 і 80% у двох зразках. Для обох зразків на спільне оточення припадає близько 20% варіації агресії в усіх вікових групах. Звичайно, упередження батьківських звітів може бути причиною таких високих генетичних ефектів [28]. Точний зв'язок між генами та навколишнім середовищем також залежить від типу досліджуваної агресії.

Інші механізми

Нельсон і Трейнор (2007) опублікували огляд, у якому визначено кілька механізмів агресії. По-перше, вони зазначають, що гіпоталамічна та лімбічна області мозку сприяють агресивній поведінці, але нервова активність у лобовій корі може її гальмувати. По-друге, нейромедіатор, серотонін, регулює агресивну поведінку, і його вивільнення, повторне захоплення та чутливість можна змінити, щоб впливати на таку поведінку. По-третє, дофамін необхідний для агресивної поведінки через збудження, навчання та / або пам'ять. По-четверте, агресивна поведінка може посилюватися у людей через мутації ферменту моноаміноксидази А (МАОА). По-п'яте, генетичні мутації або гормони, які посилюють агресію в одному середовищі, не обов'язково посилюють її в іншому, що свідчить про взаємодію генів із середовищем [26].

Схеми ворожої атрибуції та агресії

Вороже упередження атрибуції спонукає людей перекладати провину на інших, у той час як переконання негативної взаємності – це схильність людини відповідати негативним ставленням на негативне ставлення.

У дослідженні невічливості на робочому місці та міжособистісних відхилень виявили, що коли співробітники з високим упередженням атрибуції ворожості класифікують некультурність як ворожість, вони будуть відповідати тим самим. Ті, хто має низьку упередженість, не реагуватимуть на невічливість негативно. Крім того, ті, хто дотримується твердих негативних переконань у взаємності, відповідатимуть на жорстоке

поводження жорстоким поведженням, якщо вони помітять ворожі наміри, у той час як інші, не реагують таким чином, навіть якщо вважають, що це є прийнятною соціальною нормою [31].

Дегуманізація – це коли ми розглядаємо людину як таку, що не має людських якостей або є менш людиною. Визначення людини через одну характеристику, таку як діабетик, алкоголік чи наркоман, також дегуманізує її.

Румінація

Румінація – це стан, коли людина постійно про щось думає. З точки зору агресії, ми можемо зупинитися на якомусь виступі проти нас, наприклад, образі чи фізичному нападі. Дослідження показують, що роздумування підвищує ймовірність агресивної поведінки. Наприклад, учасники, яких змусили міркувати протягом 25 хвилин про провокацію, були більш агресивними щодо невтішного союзника, ніж «розсіяні» учасники. Учасники демонстрували заміщену агресію до незначного роздратування [18]. Інше дослідження показало, що обдумування провокації викликає гнів, знижує самоконтроль і може призвести до посилення агресії.

Гіпотеза фрустрації-агресії

Згідно з Доллардом та його колегами (1939) гіпотеза фрустрації-агресії – це ідея про те, що виникнення фрустрації завжди призводить до агресії, і ця агресія спричинена нашим розчаруванням. Насправді, чим важливішою для нас є мета, тим більше ми будемо розчаровані, коли спроби її досягти будуть зірвані. Фрустрація викликає потяг до агресії, а реагування зменшує потяг і відновлює рівновагу.

Ця гіпотеза діяла близько 50 років, незважаючи на неоднозначні результати лабораторних досліджень. У 1941 році, лише через два роки після публікації даної теорії, Ніл Міллер, один із авторів оригінального дослідження, припустив, що розчарування, яке завжди викликає агресію,

вводить в оману, і натомість слід сказати, що «розчарування створює спонукання до ряду різних типів відповіді, одним з яких є спонукання до певної форми агресії» [25].

В огляді Доллард (1939) запропонував дві «дружні поправки» до початкової концепції фрустрації-агресії, перш ніж перейти до критики. По-перше, він каже, що їх припущення «здається, нехтує можливістю того, що агресія може бути навченою інструментальною поведінкою», а по-друге, вони припускають, що «агресія завжди була в основному спрямована на заподіяння шкоди».

Берковіц каже, що в цих питаннях не вдається розрізнити інструментальну та ворожу агресію, а зосереджується лише на ворожості, «забуваючи, що інструментальній агресії можна навчитися так само, як інші інструментальні форми поведінки». Натомість він припускає, що аверсивні події часто викликають високий рівень агресивної поведінки і що будь-який вид негативного впливу може викликати агресію та гнів. Це може включати фізичний біль, психологічний дискомфорт, спекотну погоду, скупченість, соціальне відторгнення. Він стверджує:

«Розчарування є аверсивними подіями і породжують агресивні нахили лише в тій мірі, в якій вони викликають негативний вплив. Неочікувана невдача в досягненні привабливої мети більш неприємна, ніж очікувана невдача, і саме більше невдоволення в першому випадку породжує сильніше спонукання до агресії. Подібним чином, оцінки та приписування потерпілих, імовірно, визначають, наскільки погано вони почуваються через те, що не отримали того, чого хотіли, тому вони найбільш агресивно налаштовані, коли відчувають сильний негативний вплив» [15, 71].

Соціальне відторгнення

Люди мають фундаментальну потребу в приналежності, і коли її неможливо задовольнити або вона перешкоджає, це болісно та може завдати шкоди здоров'ю. Ми можемо очікувати, що якщо людину соціально

відкидають, вона може проявляти більший рівень агресії. Твендж та Кемпбелл виявили, що це правда, але коли соціальне відторгнення поєднувалося з високим рівнем нарцисизму [30]. У чотирьох дослідженнях нарциси були більш злі на когось, хто їх відторгав, а також на невинних третіх осіб і проявляли більшу агресію. Цікаво, що ми могли б запитати, чи самооцінка передбачає агресію після соціального відторгнення, але дослідники виявили, що це не так. Відторгнення однолітками та агресія в ранньому дитинстві також є предиктором розладу поведінки в майбутньому.

Вживання алкоголю та агресія

Бушмен запропонував три можливі причини того, що алкоголь викликає агресію [17]. Одна з теорій полягає в тому, що люди відчують розгальмування або зниження контролю таким чином, що частина мозку, яка за нормальних умов пригнічує агресивні тенденції, анестезується алкоголем. Як зазначається, алкоголь призводить до агресії не через «натискання на газ», а через «паралізування гальм».

Крім того, ми очікуємо, що ті, хто перебуває в стані алкогольного сп'яніння, поводитимуться агресивно, тому вони зможуть «звинуватити пляшку» у будь-якій агресивній поведінці. Нарешті, агресія під впливом алкоголю виникає через порушення нашого інтелектуального функціонування, неправильну оцінку ризиків і погіршення самосвідомості.

Результати дослідження показують, що учасники в стані алкогольного сп'яніння були більш агресивними порівняно з тверезими людьми. Було показано, що алкоголь опосередковано викликає агресію через зміни всередині людини. Провокації, розчарування та агресивні сигнали мали сильніший вплив на нетверезих, ніж на тверезих учасників [17].

Засоби масової інформації

Вплив насильства в ЗМІ може знизити чутливість людей до насильства в реальному світі, і для деяких це може стати приємним досвідом і не викликати занепокоєння, яке можна було б очікувати від перегляду такого

матеріалу. Показано, що емпатія та емоційна реактивність при цьому також знижуються.

Мета-аналіз був проведений для перевірки впливу насильницьких відеоігор на агресію та виявив, що вплив насильницьких відеоігор є причинним фактором ризику посилення агресивних когнітивних здібностей, афекту та поведінки, а також веде до зниження емпатії та просоціальної поведінки [13].

Автори вважають, що оскільки вплив насильницьких відеоігор на агресивну поведінку очевидний, публічні дебати щодо політики повинні зосередитися на тому, як найкраще впоратися з цим фактором ризику, і освіта громадськості може бути корисною. Вони роблять висновок: «Це правда, що як гравець ви «не просто рухаєте рукою на джойстику», а справді взаємодієте «з грою психологічно та емоційно».

Не дивно, що коли гра передбачає відпрацювання агресивних і насильницьких думок і дій, таке глибоке залучення гри призводить до антисоціальних наслідків для гравця. Звичайно, ті самі базові соціально-когнітивні процеси також повинні давати просоціальні ефекти, коли ігровий контент є переважно просоціальним» [13, 171].

Температура навколишнього середовища

Погода є ситуативним фактором, який може вплинути на ймовірність агресивної поведінки. Андерсон з колегами виявили, що високі температури спричиняють посилення ворожого пізнання, ворожого афекту та фізіологічного збудження, одночасно зменшуючи загальний позитивний вплив і наше сприйняття збудження. Таким чином, спека може посилити агресію через упереджену оцінку неоднозначних соціальних подій [12].

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКІВ

2.1 Загальна характеристика підліткового віку

Термін «підлітковий вік» зазвичай використовується для опису перехідного етапу між дитинством і дорослим життям. Підлітковий вік також прирівнюється до терміну «статеве дозрівання». Однак статеве дозрівання відноситься до гормональних змін, які відбуваються в ранній молодості. Насправді не існує єдиного наукового визначення підліткового віку чи встановленої вікової межі [9].

Підлітковий вік, відомий на латині як *Adolescentia* від *adolescere*, означає «дорослішати». Це період психологічного, соціального та фізичного переходу від дитини до дорослого життя. Цей вік починається з 13 років і триває до повноліття.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає підлітковий вік як період життя від 10 до 19 років [6]. Слово «підліток» легше визначити, воно описує особу у віці від тринадцяти до дев'ятнадцяти років.

Підлітковий вік зазвичай визначається в різних країнах по-різному. Досконале розуміння підліткового віку в суспільстві залежить від інформації з різних точок зору, особливо зі сфер психології, біології, історії, соціології, освіти та антропології. З усіх цих точок зору підлітковий вік розглядається як перехідний період між дитинством і дорослістю, культурною метою якого є підготовка дітей до ролей дорослих.

Думки, ідеї та концепції, вироблені в цей період життя, дуже впливають на подальше життя людини, відіграючи важливу роль у формуванні характеру та особистості.

На початку підліткового віку когнітивний розвиток призводить до більшої самосвідомості, кращого усвідомлення інших, їхніх думок і суджень,

здатності думати про майбутні можливості та здатності розглядати кілька можливостей одночасно.

У результаті підлітки відчують значний зсув від простих, конкретних і глобальних самоописів, характерних для маленьких дітей; будучи дітьми, вони визначали себе за допомогою фізичних рис, тоді як у підлітковому віці вони визначають себе на основі своїх цінностей, думок і поглядів.

Підлітковий вік є важливим періодом. Хоча всі періоди в житті важливі, деякі є важливішими за інші через їх безпосередній вплив на ставлення та поведінку, тоді як інші важливі через їх довгостроковий вплив.

Підлітковий вік є одним із періодів, коли важливі як безпосередні, так і довгострокові ефекти. Деякі періоди важливі для фізичних, а деякі для психологічних наслідків. Підлітковий вік важливий для обох.

Нижче перераховані загальні характеристики підлітка:

1. Підлітковий вік – це перехідний період

Перехід не означає розрив або зміну того, що було раніше, а радше перехід від одного етапу до іншого. Протягом будь-якого перехідного періоду статус особи є невизначеним, і існує плутанина щодо ролей, які вона повинна виконувати.

Підліток у цей час не є ні дитиною, ні дорослим. Якщо підлітки поведуться як діти, їм кажуть «поводитися за віком». Якщо вони намагаються поводитись як дорослі, їх часто звинувачують у тому, що вони «завеликі для своїх штанів» і докоряють за спроби поводитися як дорослі. З іншого боку, неоднозначний статус сучасних підлітків вигідний тим, що він дає їм час випробувати різні способи життя та вирішити, які моделі поведінки, цінності та ставлення найкраще відповідають їхнім потребам [4].

2. Підлітковий вік – це період змін

Швидкість змін у ставленні та поведінці в підлітковому віці є паралельною швидкості фізичних змін. У ранньому підлітковому віці, коли

фізичні зміни відбуваються швидко, також швидко змінюються ставлення та поведінка. Оскільки фізичні зміни сповільнюються, змінюється ставлення та поведінка.

Є п'ять майже універсальних супутніх змін, що відбуваються в підлітковому віці.

Перший – це підвищена емоційність, інтенсивність якої залежить від швидкості фізичних і психологічних змін. Оскільки ці зміни зазвичай відбуваються швидше в ранньому підлітковому віці, підвищена емоційність, як правило, більш виражена в ранньому, ніж у пізньому підлітковому віці.

По-друге, швидкі зміни, які супроводжують статеве дозрівання, роблять молодих підлітків невпевненими у собі, у своїх здібностях та інтересах. Вони мають сильне почуття нестабільності, яке часто посилюється через неоднозначне ставлення до них з боку батьків і вчителів.

По-третє, зміни в їхніх тілах, їхніх інтересах і ролях, які очікує від них соціальна група, створюють нові проблеми.

По-четверте, зі зміною інтересів і моделей поведінки змінюються і цінності. Те, що було для них важливим у дитинстві, здається їм менш важливим тепер, коли вони поруч із дорослими. Вони визнають якість важливішою за кількість.

По-п'яте, більшість підлітків неоднозначно ставляться до змін. Хоча вони хочуть і вимагають незалежності, вони часто бояться обов'язків, пов'язаних із незалежністю, і ставлять під сумнів свою здатність впоратися з цими обов'язками.

3. Підлітковий вік – проблемний вік

Хоча в кожному віці є свої проблеми, хлопчикам і дівчаткам часто особливо важко впоратися з проблемами підліткового віку. На це є дві причини:

По-перше, протягом дитинства їх проблеми зустрічалися і вирішувалися, принаймні частково, батьками та вчителями. У результаті

багато підлітків просто не мають досвіду самотійно справлятися зі своїми проблемами.

По-друге, оскільки підлітки хочуть відчувати себе незалежними, вони вимагають права самотійно справлятися зі своїми проблемами, відсіваючи спроби батьків і вчителів допомогти їм. Через свою нездатність справлятися з проблемами поодиночці так добре, як вони вважають, що можуть, багато підлітків виявляють, що рішення не завжди відповідають їхнім очікуванням.

4. Підлітковий вік - це час пошуку ідентичності

Підлітковий вік – це час, коли підлітки починають досліджувати та утверджувати свою особисту ідентичність. У цей період розвитку підлітки беруть участь у процесі пошуку того, де вони підійдуть серед однолітків і суспільства в цілому. Ідентичність, яку підліток прагне з'ясувати, полягає в тому, хто він такий, якою має бути його роль у суспільстві? Підлітки зазвичай мають нестійке самопочуття, випробовують нові особистісні ярлики та спілкуються з різними групами однолітків [2].

Крім того, у підлітковому віці підліткам може бути важко визначити свою сексуальну та гендерну ідентичність. Хоча ці нестабільні проблеми ідентичності є звичайною частиною раннього підліткового віку, вони, як правило, стабілізуються у віці від 19 до 21 року.

5. Стосунки з однолітками

У підлітковому віці стосунки з однолітками починають переважати над стосунками з родиною. Хоча спілкування в сім'ї все ще є важливим і необхідним для розвитку підлітка, підлітки часто приділяють більшу увагу сприйняттю та цінностям своїх друзів. Так само в підлітковому віці на підлітків може сильно впливати переконання та поведінка однолітків. У поєднанні з обмеженим життєвим досвідом підлітків і недостатньо розвиненими навичками прийняття рішень підлітки часто вразливі до негативного тиску однолітків.

6. Підлітковий вік – це поріг дорослості

Коли підлітки наближаються до повноліття, вони прагнуть позбутися стереотипу про підлітків і створити враження, що вони майже дорослі. Вони виявляють, що одягатися і поводитися як дорослі не завжди достатньо. Таким чином, інколи трапляється, що вони починають зосереджуватися на поведінці, яка асоціюється зі статусом дорослого - куріння, вживання алкоголю, вживання наркотиків тощо. Вони вірять, що така поведінка створить бажаний імідж.

7. Межі незалежності

Підлітки часто перевіряють правила та межі батьків і вчителів. Хоча ця бунтарська поведінка може здаватися батькам опозиційною, у більшості випадків така поведінка обумовлена потребою підлітка розвивати самостійність, вивчати нові види діяльності та здобути більше незалежності.

Незважаючи на те, що підлітки можуть отримати користь від перевірки кордонів у підлітковому віці, вони все одно потребують правил і меж, якщо вони хочуть уникнути негативного впливу та реалізувати свій потенціал.

8. Егоцентричне ставлення

Підліткам часто важко дивитися на обставини з точки зору інших людей. Частково це пов'язано з їх структурами мозку, які ще розвиваються. Таким чином, підлітки можуть виглядати егоцентричними та зосередженими на власних потребах, не враховуючи, як ці потреби впливають на інших.

Цей очевидний брак емпатії є нормальним явищем і, як правило, зникає, коли підліток досягає кінця підліткового віку. Однак повна відсутність емпатії у підлітків може означати наявність серйознішої проблеми з психологічним здоров'ям.

2.2 Чинники формування агресії у підлітків

Підлітковий вік характеризується частою незгодою із правилами загальноновизнаної моралі; проявляється жага рухатись всьому світу наперекір, формується особистісна система цінностей. Якщо впливати на підлітка силою, скоріш за все це буде безрезультатно [7].

Якщо агресії виникає безпричинно, це може свідчити, що людина має серйозний гормональний дисбаланс в організмі, або хворобу Альцгеймера. Фахівці наполягають на детальному обстеженні та виявленні чинника агресії, особливо в тих випадках, якщо вона проявляється у дітей та підлітків.

Коли агресивна поведінка не спричинена захворюванням чи дисбалансом в організмі, можна зробити припущення, що вона є формою протесту підлітка на обмеження у школі, вдома, - це бажання самоствердитися серед однолітків та друзів.

Як було зазначено в пункті 1.2, чинниками агресивної поведінки також можуть бути соціально-економічна нерівність, вплив засобів масової інформації, кінематографу, вплив поганої компанії, погана сімейна атмосфера, конфлікти між батьками та дітьми. Жорстокість та насильство у ЗМІ та кінематографі можуть призвести до того, що агресія починає сприйматись підлітками як норма. Формою агресії вони намагаються утвердитися в колективі, досягати своїх цілей.

Агресивна поведінка зустрічається і у молодших підлітків і у старших. У минулому, декілька десятиліть тому агресивну поведінку пов'язували з неправильним вихованням, а зараз агресію внесли до списку захворювань, і її треба лікувати.

По МКБ-10:

- R45.6 Фізична агресивність
- F91 Розлади поведінки

Дитяча та підліткова агресивна поведінка не має лякати батьків та вчителів, і її вчасна діагностика та корекція (лікування) дає хороші прогнози на майбутні.

Агресивна поведінка – є відхиленням, з яким можна і необхідно боротися. Важливим є правильно і своєчасно визначити чинник, що призвів до агресії та вжити корекційних заходів. Це можуть бути як візити до психолога на профілактичні бесіди чи терапію, так і медикаментозне лікування.

Якщо в дитячому віці агресивна поведінка не була усунена, то у підлітковому коригувати її буде складніше.

Як було зазначено, на формування підліткової агресії впливає безліч факторів, як біологічних (спадковість, захворювання), так і психологічних. Рідкісною є дитина, яка у підлітковому віці, не змінила свою поведінку в гірший бік. Як правило, підліток стає агресивнішим. Пов'язано це з перебудовою організму, зміною характерів оточуючих його підлітків, які саме в цей період починають самостверджуватись, доводити щось один одному, намагатися заслужити таким способом повагу.

Підлітковий вік – це період стаєвого дозрівання та психологічного дорослішання, бажання конфліктувати з усім світом, і особливо – вчителями та батьками, що встановлюють багато правил і заборон. Підлітковий вік найбільш складний та суперечливий. Психологічні особливості агресивної поведінки підлітків залежить від його місця у суспільстві, соціального рівня. Між агресією та агресивністю існує різниця.

Агресивність – це риса характеру, а агресія – емоційний стан, що піддається коригуванню за правильно обраного методу.

Психологи називають однією з основних причин прояву агресивної поведінки підлітків – бажання привернути до себе увагу.

Агресія – своєрідний крик про допомогу. За агресивною поведінкою часто ховається страх та невпевненість у собі [1].

Причинами підліткової агресії є:

- Особистісна криза;
- Неприятлива шкільна або сімейна атмосфера;
- Почуття неповноцінності;
- Спадковість;
- Ендокринні та гормональні порушення;
- Певні хвороби;
- Зловживання алкоголем, медикаментами та забороненими речовинами.

Але головним чинником прояву агресивної поведінки дуже часто є несприятлива атмосфера у сім'ї, яка нав'язує дитині антинорми суспільної поведінки. Сюди відноситься також недолік батьківської любові та турботи. «Підліткам», у сім'ях яких панує атмосфера недовіри, насильства та образ, складніше адаптуватися у школі, оскільки вони несуть подібну форму спілкування у соціум.

У віці 14-15 років спостерігається яскраво виражена гендерна відмінність у прояві агресивної поведінки. В цей час психологічні особливості агресії різко відрізняються у хлопчиків і дівчат

Частими стають випадки психологічного та фізичного насильства над менш агресивними підлітками, з яких всіляко. Підлітки створюють свої фракції і не пускають до них «чужих». Спостерігається різка зміна стосунків із батьками. Дорослі здаються підліткам нерозумними, а їхню думку не поважають.

Підлітки здатні проявляти агресію на адресу будь-якої людини, не залежно від її віку.

Причин підліткової агресивної поведінки декілька. Проаналізуємо деякі із них:

- конституційна схильність - агресивним стає підліток, який початково характеризується дратівливістю, підозрілістю, замкнутістю, тривожністю;

- формування агресивної поведінки під негативною дією друкованих та електронних джерел інформації. Сильний вплив на характер підлітка має ЗМІ та комп'ютерні ігри, які містять сцени жорстокості, насильства;

- сім'я, де росте дитина. Якщо у сім'ї є непорозуміння між її членами, байдужість або надто велика опіка дітей, образи, стосунки між батьками та дітьми не забарвлені позитивними емоційними відтінками, то всі ці моменти можуть створити підґрунтя для вирощування майбутнього агресора;

- ранній початок вживання алкогольних напоїв чи заборонених речовин. У стані сп'яніння підлітки настільки розкріпачуються, що просто не усвідомлюють, наскільки можуть стати жорстокими та непередбачуваними;

- стан довкілля, суспільства загалом на момент формування його особистості. На фоні неблагополучної екології, проблемах з радіацією, шумами, виникають передумови для формування агресивної поведінки. Життя під час економічних криз, за відсутності справедливості, відчутті безнадійності також сприяє до протестної поведінки підлітка, здатного вилитися це в агресивну поведінку.

Існує кілька типів причин що сприяють формуванню агресивної поведінки у підлітків. До них відносять сімейні, особистісні та ситуативні. Розглянемо їх детальніше.

Сімейні причини агресії

Не кожна сім'я має правильний підхід та адекватний стиль виховання дітей. В першу чергу треба зрозуміти, яка поведінка батьків може сприяти формуванню підліткових агресії:

- Байдужість або ворожість по відношенню до підлітка;
- Неприйняття, брак любові чи її прояву;
- Надмірний контроль;
- Відсутність участі у житті підлітка;
- Відсутність емоційного зв'язку;
- Приниження та образи;

- Придушення емоційної сфери підлітка та проявів його самостійності.

Особистісні причини

Ці причини можуть виникати не тільки самі по собі, а і як наслідок сімейних обставин та впливу оточуючих людей:

- Страх, очікування найгіршого;
- Невпевненість у безпеці;
- Гормональна неврівноваженість через період статевого дозрівання;
- Уразливість;
- Відчуття власної вини;
- Самотність.

Ситуативні причини

Такі причини часто пов'язують із конкретними подіями, що відбуваються в житті підлітка:

- Фізична та розумова перевтома;
- Захворювання;
- Неправильне харчування;
- Надмірне захоплення комп'ютерними іграми чи відеоіграми;
- Локальні негативні ситуації в сім'ї

Зовсім уникнути агресивної поведінки підлітка неможливо, оскільки перехідний вік – це не лише період психологічних змін, а й фізіологічних. Агресія багато в чому обумовлена статевим дозріванням.

Завдання батьків полягає у зведенні проявів підліткової агресивної поведінки до мінімуму, щоб підліток не завдав шкоду собі та оточуючим людям, адже підліткова агресія може бути спрямована не тільки на сім'ю, а й на однолітків, і «чужих» дорослих.

Агресивна поведінка підлітків проявляється в агресивній поведінці в школі, на вулиці, вдома щодо людей, що знаходяться поруч. Це може бути як фізично агресивна поведінка, так і вербальний вираз агресивності, меншою мірою агресія виражена у відношенні до неживих предметів, і найприхованіша форма агресії – аутоагресія, що спрямована проти себе, найнебезпечніша з підліткових агресій, саме через неї у майбутньому виникає величезна кількість психологічних проблем.

Агресія підлітків виражається по-різному, в залежності від індивідуальних особливостей характеру та стосунків у сім'ї [3].

Розглянемо форми прояву агресії підлітків:

- Фізична агресія: використання фізичної сили по відношенню до інших людей;
- Вербальна агресія: підліток висловлює свої почуття за допомогою лайки, погроз, крику тощо;
- Дратівливість: підліток грубить із найменшого приводу, стає різким та запальним;
- Підозрілість: підліток негативно налаштований стосовно оточуючих, вважаючи, що всі налаштовані проти нього;
- Непряма агресія: підліток намагається висловлювати свою агресію, спрямовану на когось конкретного посередництвом інших людей (злі жарти, цькування тощо);
- Образа: підліток може образитися з найменшого приводу, причому образа може бути спрямована на конкретну людину або «на весь світ»;
- Пасивно-агресивна поведінка: підліток не робить те, про що просять, або робить надто повільно, забуваючи про прохання та доручення, всіляко відтягує час.

Агресивні риси характеру можуть проявлятися у будь-якої людини, але особливо добре вони спостерігаються у підлітків. Це може викликати

занепокоєння у батьків, які помічають злість та некерованість своїх дітей. Тому важливо розуміти причини появи агресії.

2.3 Методи корекції та профілактики агресивної поведінки

Ознаки явної агресивної поведінки [3]:

- підвищена конфліктність;
- застосування фізичної сили;
- психологічний тиск на інших,
- лайки та ненормативна лексика;
- прихована форма проявляється відходом до себе, спробами самогубства.

Агресія часто викликає негативні реакції з боку інших людей. Але вона може мати і позитивний ефект. Наприклад, агресія дає можливість емоційної розрядки, відстоювання підлітком власних позицій, або підвищення самооцінки.

Оскільки агресивна поведінка підлітків викликається різноманітними факторами, то, відповідно корекція агресії має проводитись системним підходом.

На фактор статевого дозрівання вплинути не можна, отже варто прийняти підлітка таким, яким він є, головне - це завжди пам'ятати, що повністю уникнути проявів агресивної поведінки в період статевого дозрівання неможливо, але можна і потрібно постаратися мінімізувати наслідки, при цьому намагаючись домогтись цієї мінімізації без наслідку для підлітка в майбутньому.

Боротися з підлітковою агресією за допомогою агресії у відповідь не можна за жодних причин, це може призводити до того, що підліток замикається і направляє агресію на свою адресу.

Дорослішання підлітка, що не готов до дорослого життя виражене у вкрай суперечливому розумінні: з однієї сторони підліток бажає самостійності, з іншої він боїться і не готовий до неї. Це призводить до виникнення величезної кількості протиріч, розібратися в яких самостійно підліткові важко. В цей момент головним є не віддалятися від підлітка, а терпіти і намагатись розуміти, співчувати, заспокоювати, намагатись розмовляти із як із дорослою людиною.

Адже з однолітками підліток має змогу спілкуватись на рівних – саме цього йому зазвичай не вистачає в сім'ї. Через те що майже у кожного підлітка, на його думку, у сім'ї далеко не все правильно, вони, зібравшись у компанії, шляхом спільного аналізування ситуацій приходять до такого висновку, що методи життя батьків далекі від ідеальних, від нового віяння тенденції (звідси виникає проблема батьків та дітей).

У компанії однолітків, підлітка вважають окремою, самостійною, унікальною особистістю і з його думкою рахуються, вдома ж його часто вважають занадто малим, щоб зважати на його думку. Підліток просто не знає, як можна впоратись із цією ситуацією. Тому найлегшим шляхом боротьби за місце в житті підлітки обирають агресивну поведінку.

Батьки – приклад для агресивної поведінки підлітків. Не є чимось дивним, коли підліток проявляє агресію, якщо в його сім'ї постійно відбувається конфлікти. Батьки на будь-якому етапі дорослішання дитини, є прикладом для наслідування поведінки. Якщо батьки дуже конфліктні і в сім'ї відбуваються скандали, є велика вірогідність, що в майбутній сім'ї підлітка буде така ж атмосфера, навіть коли батьки не виражають агресію в присутності підлітка – він її все одно добре відчуває. Можливо, навіть, що підліток у цих сім'ях дуже тихий та забитий, але згодом він стане жорстоким агресивним тираном.

Впливають на підліткову агресію алкоголь, нікотин та заборонені речовини. Вони активно впливають на психіку, руйнуючи ще не до кінця сформований головний мозок.

Щоб пройти підлітковий вік і при цьому намагатись зменшити втрати, варто докладати максимум терпіння та любові, визнати права і свободу підлітка, але не давати йому сісти на шию. Необхідно розмовляти із ним на рівних, бути його другом, пам'ятати що, якщо зараз віддалитись від нього, зблизиться потім буде дуже важко або неможливо.

Основний вплив на підлітка робить середовище, в якому він зростає. Батьки мають розуміти, що їхня дитина ще не виросла, хоча вона намагається це всім довести. Це складний перехідний вік, коли підлітку найбільше потрібні любов і розуміння, здатні знизити зайві тривоги та не дати розвинути ся агресивності.

Підліткова агресія найчастіше проявляється у відповідь на несприятливе середовище, в якому він знаходиться. Варто визнати, що основна причина криється у ставленні до них батьків та найближчих родичів. Відсутність любові та турботи, неконструктивна критика, надмірний тиск і контроль, постійні стреси породжують озлоблене ставлення до навколишнього світу. Підліток прагне швидше подорослішати, але емоційно лишається дитиною. Тому батькам у цей період особливо важливо дотримуватися тонкої межі: відноситись до нього, як до дорослої особистості, не забуваючи при цьому проявляти почуття та турботу.

Агресія у підлітковому віці, скоріше, не напад, а захисна реакція на дії, спрямовані проти нього.

Батькам доволі складно навчитися правильно реагувати на поведінку своєї дитини. Вони не просто виявляються психологічно невідготовленими, а й не можуть впоратися з масою побутових проблем.

Агресія підлітків – один із найбільш типових проявів підліткової кризи. Часто батьки губляться, зіткнувшись із підлітковою агресією, і всі їхні спроби припинити агресивну поведінку тільки ще більше розпалюють її. Агресія підлітків є в край неприємним явищем, але при цьому закономірним та природним. Підлітковий вік називають перехідним не просто

так: в цей період особистість переходить із дитинства у доросле життя. Агресія підлітків – це ознака внутрішнього дискомфорту та невміння володіти власними емоціями [8].

Першим правилом корекції агресії підлітків є не виявляти агресію самому. Замість того, щоб заспокоїти підлітка, батьківська агресія викликає ефект «снігової грудки», лише розпалюючи ситуацію.

Необхідно намагатися виробити оптимальний стиль виховання. Однаково поганими є авторитарний стиль (надмірно жорсткий), і потурання (байдужість до дитини), і непослідовний (батьки накладають заборони, а потім забувають про них, дають дитині обіцянки, але не виконують). Оптимальним є стиль приймаючого виховання: незважаючи на те, що остаточні рішення приймають дорослі, вони враховують думку і бажання дитини. Якщо батьки і накладають заборони, то вони зрозумілі дитині і дитина з ними погоджується.

Агресія підлітків може бути спрямована в інше русло. Іноді спорт і творчість допомагають перетворити прояви агресії на соціально прийнятні форми поведінки. Початкові форми агресивної поведінки у віці коригуються з допомогою жарту, гарних відносини.

Підліткам необхідне логічне обґрунтування педагогічних вказівок. Непоганий результат дає розмова, за допомогою якої батьки і підліток можуть встановити причину, що викликала агресивний стан. Практично у будь-якому віці дуже сильним інструментом у боротьбі з агресивністю може бути уявлення про конкурентність.

Агресія часто виникає через слабкість самоконтролю і має здатність фіксуватися у свідомості як найлегший шлях вирішення важких ситуацій. На цьому теж необхідно зупинити увагу підлітка, схильного до агресії. Пояснити йому, що суспільство прагне відторгнення, витіснення агресивних членів [3].

У агресивної людини, зазвичай, поганий настрій, вона насторожена, неспокійна, завжди готується до нападу чи перебуває у нескінченній

обороні. І те й інше забирає час та сили. Агресивні люди менш успішні, якні успіхи, досягнуті агресивним шляхом, неміцні.

Якщо підліток став зовсім неконтрольованим, виявляє фізичну агресію по відношенню до ровесників і навіть дорослих, може знадобитися допомога фахівця. Але варто враховувати, що не можна просто передати підлітка в руки психологу та сподіватися на те, що він вирішить усі проблеми. Часто батьки посилюють прояви підліткової агресії, тож, можливо, психолог порадить і батькам дещо переглянути у поведінці та відносинах з дитиною.

Діагностика агресивної поведінки підлітків проводиться фахівцями – психологами, психотерапевтами. Для цього розроблено низку програм і тестів, які за декілька хвилин дозволяють визначити, чи має агресивність даного підлітка піддаватися коригуванню, або ж у нього просто сьогодні поганий настрій.

Корекція агресивної поведінки підлітків – це спільна праця батьків, вчителів і, звичайно, підлітка. Серед рекомендацій, у тому числі й для профілактики агресивної поведінки, важливе місце посідає пункт активного та цікавого дозвілля. Дуже добре впливають на дітей різного віку заняття у спортивних секціях.

Методи корекції агресивної поведінки підлітків залежить від причини агресивної поведінки. Якщо вона психологічна, то коригуватиметься агресія за допомогою психологічних розмов, тестів, програм, ігор (як групових, так і індивідуальних).

Профілактика агресивної поведінки підлітків, як не дивно, має починатися ще в дитинстві та проводиться батьками. У два-три роки всі діти виявляють агресію, але ті, поведінка яких не була відкоригована, починають вважати, що агресивна поведінка допомагає досягти бажаного.

Рекомендації батькам.

Варто визнати, що єдиного рішення підліткової агресивності немає. Насамперед треба визначити, що могло стати причиною виникнення

агресивної поведінки у підлітка. Грунтуючись на цьому, ви зможете визначити, що необхідно змінити у своїй поведінці, оточенні дитини. Запам'ятайте, головне ваше завдання як батьків – звести до мінімуму прояви агресії, а отже забезпечити максимально комфортні умови для нього або змінити свій стиль виховання.

Найчастіше батьки стають причиною виникнення агресії у дитини, тому варто почати з виховання самих себе:

- Давайте можливість підлітку вирішувати, проявляти ініціативу та в усьому враховуйте його інтереси;
- Виключіть агресію у сім'ї. Проаналізуйте стосунки зі своєю партнером (чоловіком, жінкою) на наявність агресивних випадів;
- Перенаправте підліткову агресію у корисне русло, наприклад, у спорт;
- Більше розмовляйте з дитиною як друг. Не вказуйте, що робити, візьміть на себе роль мудрого наставника, який радить, але не засуджує;
- Частіше хваліть дитину, це вселяє в неї впевненість;
- Поважайте вибір підлітка, навіть якщо він здається вам неправильним;

Агресивним підліток не стає просто так і з власної волі. Пам'ятайте, що ви приклад для наслідування своєї дитини. Адже не дарма кажуть: «Не виховуйте дітей, виховуйте себе».

ВИСНОВКИ

У соціальній психології агресія найчастіше визначається як поведінка, спрямована на заподіяння шкоди іншій людині, яка бажає уникнути цієї. Ця шкода може набувати багатьох форм, таких як фізична травма, образа чи пошкодження соціальних стосунків. Агресивним вважається вчинок, заподіяний навмисно – вчиняється з метою заподіяння шкоди іншій особі. Насильство – це крайня форма агресії, яка має на меті серйозну шкоду (зазвичай фізичну травму або смерть). Найпоширенішими способами відповіді на агресію є фізичний, вербальний і реляційний характер. Агресію можна класифікувати різними способами. Вона може бути ворожою чи інструментальною, реактивною чи проактивною, імпульсивною чи навмисною, прямою чи непрямую, активною чи пасивною, явною чи прихованою, законною чи незаконною.

До диспозиційних факторів агресії відносять: інстинкт, певні зони мозку, тестостерон, спадковість та інші механізми. Ситуаційними факторами агресії є агресивні сигнали (наприклад, наявність зброї або нещодавнє піддавання насильству в ЗМІ), провокації, розчарування, біль і дискомфорт (наприклад, висока температура навколишнього середовища), вживання алкоголю та наркотиків, і стимули (наприклад, гроші, соціальний статус).

Підлітковий вік – це період психологічного, соціального та фізичного переходу від дитини до дорослого життя. ВООЗ визначає підлітковий вік як період життя від 10 до 19 років. Загальні характеристики підлітка: 1) підлітковий вік – це перехідний період; 2) підлітковий вік – це період змін; 3) підлітковий вік – проблемний вік; 4) підлітковий вік - це час пошуку ідентичності; 5) переважання стосунків з однолітками.

Агресивна поведінка підлітків, якщо вона не викликана захворюваннями або порушеннями в організмі, може бути як формою протесту на обмеження в школі, вдома, так і бажання самоствердитися серед

однокласників через конфлікти з педагогами. Причини агресивної поведінки підлітків: вікова криза; комплекс неповноцінності; спадковість; гормональні порушення; захворювання організму; зловживання алкоголем, наркотиками, антидепресантами. Але найчастіше першопричиною прояву агресивної поведінки є несприятлива атмосфера у сім'ї, яка нав'язує дитині антинорми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєв Ю. С. Теоретичні передумови прояву та попередження агресивної поведінки серед дітей та підлітків // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки, 2012. № 19(2). С. 196-204.
2. Бех І., Журба К. Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах // Гірська школа українських Карпат, 2017. № 16. Р. 24-33.
3. Дроздов О. Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді: Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата психологічних наук. Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка, 2003. 225 с.
4. Іванова-Черноус К. І. Психологічні аспекти взаємовідносин дітей і батьків в підлітковому віці: дипломна робота бакалавра. Одеса, 2019. 93 с.
5. Конспект лекцій до дисципліни «Психологія особистості» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта, додаткової спеціальності 053 Психологія. Одеса, 2021. 80 с.
6. Пархоменко Л. К. та ін. Оцінка фізичного та статевого розвитку підлітків в практиці сімейного лікаря // Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини, 2020. № 1. С. 4-12.
7. Петровська Т. В. Спортивна діяльність як засіб соціальної адаптації підлітків із девіантною поведінкою // Актуальні проблеми фізичної культури і спорту, 2012. № 24 (2). С. 88-94.
8. Пілецька Л. С., Петричук М. Соціально-психологічні особливості девіантної поведінки підлітків // Вісник Прикарпатського університету: Філософські і психологічні науки. Серія “Психологія”, 2019. № 22. С.91-96.

9. Шамне А. В. Період «adolescence» в контексті проблеми вікових переходів та «кризовості-безкризовості» психічного розвитку в онтогенезі // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. ГС Костюка АПН України. Київ, 2010. № 11. Р. 427-436.
10. Anderson C. A., Bushman B. J. Human aggression // *Annual Review of Psychology*, 2002. № 53. Р. 27 – 51.
11. Anderson C. A., Carnagey N. L. Violent evil and the General Aggression Model // *The social psychology of good and evil*, 2004. Р. 168 – 192.
12. Anderson C. A., Deuser W. E., DeNeve K. M. Hot temperatures, hostile affect, hostile cognition, and arousal: Tests of a general model of affective aggression // *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1995. № 21(5). Р. 434-448.
13. Anderson C. A. et al. Violent video game effects on aggression, empathy, and prosocial behavior in Eastern and Western countries: A meta-analytic review // *Psychological bulletin*, 2010. № 136(2). Р. 151-184.
14. Anderson C. A., Huesmann L. R. Human aggression: A social-cognitive view // *The sage handbook of social psychology*, 2013. Р. 296 – 323.
15. Berkowitz L. Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation // *Psychological bulletin*, 1989. № 106(1). Р. 59-87.
16. Bushman B. J., Bonacci A. M., Pedersen W. C. Chewing on it can chew you up: Effects of rumination on triggered displaced aggression // *Journal of Personality and Social Psychology*, 2005. № 88(6). Р. 969 – 983.
17. Bushman B. J. Effects of alcohol on human aggression // *In Recent developments in alcoholism*. Р. 227-243.
18. Bushman B. J. et al Chewing on it can chew you up: effects of rumination on triggered displaced aggression // *Journal of personality and social psychology*, 2005. № 88(6). Р. 969.

19. Bushman B. J., Huesmann L. R. Aggression // In Handbook of Social Psychology, 2010. Vol. 2. P. 833 – 863.
20. Coccaro E. F. et al. Amygdala and orbitofrontal reactivity to social threat in individuals with impulsive aggression // Biological psychiatry, 2007. № 62(2). P. 168-178.
21. Evans R. B. William James, «The Principles of Psychology,» and Experimental Psychology // The American journal of psychology, 1990. P. 433-447.
22. Klimesmith J., Kasser T., McAndrew F. T. Guns, testosterone, and aggression: An experimental test of a mediational hypothesis // Psychological science, 2006. № 17(7). P. 568-571.
23. Krahe B. The social psychology of aggression (3rd ed.). NY: PsychologyPress, 2021. 528 p.
24. Matthies S. et al. Small amygdala–high aggression? The role of the amygdala in modulating aggression in healthy subjects // The World Journal of Biological Psychiatry, 2012. № 13(1). P. 75-81.
25. Miller N. E. I. The frustration-aggression hypothesis // Psychological Review, 1941. № 48(4). P. 337.
26. Nelson R. J., Trainor B. C. Neural mechanisms of aggression // Nature Reviews Neuroscience, 2007. № 8(7). P. 536.
27. Parrott D. J., Giancola P. R. Addressing “The criterion problem” in the assessment of aggressive behavior: Development of a new taxonomic system // Aggression and Violent Behavior, 2007. № 12 (3). P. 280 – 299.
28. Porsch R. M. et al. Longitudinal heritability of childhood aggression // American Journal of Medical Genetics Part B: Neuropsychiatric Genetics, 2016. № 171(5). P. 697-707.
29. Tremblay R. E. Testosterone, physical aggression, dominance, and physical development in early adolescence // International Journal of Behavioral Development, 1998. № 22(4). P. 753-777.

30. Twenge J. M., Campbell W. K. "Isn't it fun to get the respect that we're going to deserve?" Narcissism, social rejection, and aggression // *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2003. № 29(2). P. 261-272.

31. Wu L. Z. et al. Hostile attribution bias and negative reciprocity beliefs exacerbate incivility's effects on interpersonal deviance // *Journal of Business Ethics*, 2014. № 120(2). P. 189-199.